

УДК 343.98.067

**ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ**

Костенко М. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

Анотація: у статті визначено особливості розслідування злочинів, які мають таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення злочину організованою групою осіб. На основі аналізу ч. 3 ст. 28 Кримінального кодексу України сформульовано тактичні завдання щодо встановлення ознак організованої групи та засоби їх вирішення.

Ключові слова: кримінальне провадження, організована група, тактичне завдання, лідер групи, організатор.

Аннотация: в статье определены особенности расследования преступлений, имеющих такой квалифицирующий признак, как совершение преступления организованной группой лиц. На основе анализа ч. 3 ст. 28 УК Украины сформулированы тактические задачи по установлению признаков организованной группы и способы их решения.

Ключевые слова: уголовное производство, организованная группа, тактическая задача, лидер группы, организатор.

Annotation: the peculiarities of the investigation of crimes with such a qualifying attribute as the commission of a crime by an organized group of persons are determined. On the basis of the analysis of part 3 of art. 28 of the criminal code of Ukraine formulated tactical tasks for identifying the features of an organized group and the means of their solution.

Key words: criminal proceedings, organized group, tactical task, group leader, organizer.

Проблематика розслідування злочинів, вчинених організованими групами, вже довгий час знаходиться в полі зору науковців-криміналістів. Окремим аспектам розслідування таких злочинів присвячені роботи В. О. Коновалової [1], В. Ю. Шепітько [2] та дисертаційні дослідження С. Ф. Здоровка [3], В. М. Варцаба [4], Б. В. Щура [5], М. В. Проценка [6] та ін. Але залишаються й поодинокі недостатньо висвітлені питання, зокрема, які стосуються природи особливостей розслідування вказаних злочинів. Справа у тім, що методика розслідування злочинів певного виду залежить, перш за все, від складу цього злочину, який визначається відповідною статтею Кримінального кодексу України (надалі КК), а відтак і від предмету доказування. Якщо відповідна стаття КК містить таку кваліфікуючу обставину, як вчинення злочину організованою групою осіб, то, відповідно, розширюється і предмет доказування шляхом включення до нього додаткових обставин, що визначаються ч. 3 ст. 28 КК. А це, в свою чергу, обумовлює й корелятивні особливості у розслідуванні таких злочинів. Висвітлення зазначеного аспекту й складає мету статті.

Аналіз особливої частини КК України дозволяє зробити висновок, що законодавець використав таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення злочину організованою групою осіб, при формулюванні складів окремих злочинів проти основ національної безпеки України, проти власності, проти громадської безпеки, проти господарської діяльності, у сфері обігу наркотичних засобів та інших (всього 37). Розслідування цих злочинів є більш складним у порівнянні з розслідуванням «неорганізованих» злочинів не тільки тому що, як цілком справедливо зазначає В. Ю. Шепітько, ОЗГ використовують системи захисту від викриття [2, с. 25], але й з-за необхідності доказування більш широкого кола обставин, що входять у предмет доказування таких кримінальних проваджень.

На основі аналізу ч. 3 ст. 28 КК України можна виділити такі ознаки вчинення злочину організованою групою осіб:

- 1) участь декількох осіб (три і більше) у готуванні або вчиненні злочину;
- 2) попередня зорганізованість групи осіб у стійке об'єднання для вчинення кількох злочинів;
- 3) наявність єдиного, відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності;
- 4) розподіл функцій учасників групи, спрямованих на досягнення (реалізацію) цього плану.

Таким чином, у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених організованими групами, предмет доказування буде значно ширший у порівнянні з тим, який визначений у ст. 91 КПК України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні». Окрім обставин, зазначених у вказаній статті, доказуванню підлягають ознаки організованості групи (ч. 3 ст. 28 КК України), що накладає суттєвий відбиток на весьхід досудового розслідування і визначає його особливості.

Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими групами, полягають, перш за все, у вирішенні специфічних завдань, пов'язаних з встановленням і доказуванням саме ознак організованості злочинної групи. Це тактичні завдання розслідування, оскільки вони є проміжними на шляху вирішення кінцевих (стратегічних) завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України. Поняття тактичного завдання розслідування виконує важливу функцію структуризації кримінального провадження, виділення окремих його проміжків і зосередження на них уваги органу досудового розслідування. На основі наведених ознак вчинення злочину організованою групою

осіб у кримінальних провадженнях вказаної категорії можуть бути визначені тактичні завдання розслідування та засоби їх вирішення, а саме:

1. *Тактичне завдання щодо встановлення кількісного складу групи осіб.* Воно є, на перший погляд, формальним завданням, але важливим у кримінальних провадженнях цієї категорії, оскільки таким шляхом встановлюються первинні ознаки організованості злочину – участь у готуванні або вчиненні злочину трьох чи більше осіб. Докази вчинення злочину групою осіб, що має ознаки організованості, можуть бути отримані при проведенні низки слідчих дій. Зокрема, вже при проведенні огляду місця події може бути встановлено вчинення таких дій, які є неможливими для однієї людини. Важливим засобом встановлення цієї обставини та отримання доказів є проведення допитів потерпілих і свідків-очевидців, а також підозрюваних, яких вдалося схилити до співробітництва зі слідством.

2. *Тактичне завдання щодо встановлення стійкості зв'язків між членами групи.* Видається, що це тактичне завдання розслідування полягає у встановленні не тільки злочинних зв'язків (регулярне залучення особи до вчинення злочинів, про що заздалегідь була домовленість), але й стабільних соціальних зв'язків між членами групи. Ознака стійкості групи характеризує її, перш за все, як соціальне утворення і проявляється в існуванні між членами групи стабільних соціальних зв'язків, про існування яких можуть свідчити регулярні зустрічі для дозвілля (відвідування кафе чи ресторанів, виїзди «на шашлики» тощо), сумісне святкування днів народження чи інших певних подій в особистому житті членів групи та ін. Показовим є те, що під час цих зустрічей поряд з побутовими питаннями можуть обговорюватися й плани щодо вчинення злочинів, їх обговорення та вирішення організаційних питань. Відтак, встановлення таких фактів, на наш погляд, є доказом стійкості групи осіб, яка вчиняла злочини. Звичайно, суттєвим чинником сталих соціальних зв'язків є наявність і стабільність керівного ядра групи (лідера та його помічників). Цьому питанню ми раніше приділили певну увагу при аналізі розподілу функцій між членами злочинної групи, щодо вбивств на замовлення [7].

Докази існування стійких зв'язків між членами групи можуть бути отримані в результаті допитів свідків з найближчого оточення підозрюваних, які володіють інформацією про стабільні соціальні контакти між ними. Але, звичайно найбільшу цінність мають покази тих підозрюваних, яких вдалося схилити до співробітництва зі слідством (як правило, такими виступають члени злочинної групи, які виконували другорядні функції). При їх допитах доцільно встановлювати такі обставини:

- чи проводилися спеціальні зустрічі між членами групи для планування злочинної діяльності, обговорення подальших сумісних дій тощо (кількість, місце, час, коло учасників та інше);
- чи мало місце сумісне проведення часу членів групи (сумісний відпочинок, святкування днів народження, хрещення дітей, полювання, рибальня, відвідування сауни тощо) і які питання обговорювалися при цьому;
- наскільки часто проводилися такі зустрічі і які функції (ролі) виконувалися кожним із членів групи.

При вирішенні цього тактичного завдання значну роль відіграють обшуки, при проведенні яких можуть бути вилучені фотографії і відеозаписи, на яких зафіксовані певні події, що свідчать про наявність стійких контактів між членами групи, а також інформація на електронних носіях (наприклад SMS- обмін на смартфонах, електронній пошті тощо).

Звичайно, якщо при проведенні слідчо-розшукових дій будуть виявлені і вилучені документальні дані, як свідчать про наявність соціальних зв'язків між членами організованої групи (фотографії, відеозаписи, електронні носії), то виникає необхідність у проведенні відповідних експертиз (фототехнічної, відеотехнічної, портретної, комп'ютерно-технічної тощо).

3. *Тактичне завдання щодо встановлення наявності єдиного і відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності.* Вирішення цього тактичного завдання можливе у тому випадку, коли вже були отримані докази вчинення цією групою кількох злочинів (епізодів) і необхідно встановити, чи планувалися вони заздалегідь. Відтак, після початку досудового розслідування за ознаками певного злочину, зусилля повинні бути спрямовані на виявлення інших епізодів злочинної діяльності викритої групи шляхом:

- вивчення призупинених кримінальних проваджень щодо злочинів зі схожим механізмом вчинення (використані знаряддя, прийоми, способи);
- звернення до громадськості (населення) через засоби масової інформації з метою виявлення злочинів чи можливих їх ознак, які залишилися невідомими для правоохоронних органів;
- схилення до каяття окремих членів організованої групи і залучення їх до співробітництва зі слідством щодо встановлення кількості та обставин вчинення групою злочинів.

При отриманні доказів вчинення групою кількох злочинів необхідно з'ясувати обставини виникнення задуму на їх вчинення та організацію його виконання (хто був ініціатором, учасниками обговорювання та коректування плану, місце та час зустрічі та ін.). Для вирішення цього завдання проводяться допити підозрюваних з метою схилення окремих членів організованої групи до каяття і надання правдивих і повних показань, зокрема, стосовно епізодів злочинної діяльності (кількості вчинених злочинів). Як вже зазначалося, для отримання правдивих і повних показань необхідно визначити серед членів групи її другорядних членів, які виконували допоміжні функції (були пособниками). Певні докази можуть бути отримані і в результаті обшуків, які будуть вказувати на факт вчинення (підготовку, замах) кількох злочинів організованою групою осіб. Зокрема, в процесі обшуку можуть бути виявлені такі «кассетури» злочинної діяльності як вогнепальна та інша зброя, рукавички, маски, підроблені документи та інше злочинне знаряддя, а також великі суми грошей, цінні речі, які можуть вказувати на вчинення багатоепізодних злочинів. При виявленні таких речових доказів важливу роль відіграють експертизи у доказуванні використання виявлених предметів як знаряддя вчинення кількох злочинів (мікрочастинки одягу, крові тощо).

4. *Тактичне завдання щодо встановлення розподілу функцій учасників групи, спрямованих на реалізацію плану злочинної діяльності.* Це тактичне завдання розслідування нерозривно пов'язане з попередньо розглянутим завданням. Його вирішення пов'язано з реалізацією у розслідуванні положень інституту співучасті у злочині, тобто

встановлення поряд із виконавцем/виконавцями ще й організатора, а також можливих пособників і підбурювачів. Особливо важливим є встановлення організатора, який є ключовою фігурою у злочинній групі для визнання її організованою. З позицій кримінального права організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням, а також особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації (ст. 27 КК України).

З точки зору соціальної психології організатор, – це лідер малої соціальної групи, висування якого в злочинних групах відбувається стихійно, у міру їх розвитку і функціонування. Найбільш яскраво прояв якостей лідера відбувається в міжособистісних стосунках членів соціальної групи в динаміці групового життя [8, с. 287-289]. І. В. Сервецький і В. В. Гелетей відзначають, що незалежно від тієї чи іншої злочинної спрямованості організованого злочинного угруповання та злочинів, які вони вчиняють, їм притаманні узагальнені ознаки лідера, які зводяться до того, що це особа, яка:

- здатна об'єднати навколо себе членів організованого злочинного угруповання;
- керує діями членів організованого злочинного угруповання;
- планує такі заходи, що є найефективнішими для досягнення злочинного результату;
- організовує і діє на підставі визначених правил членами організованого злочинного угруповання для досягнення злочинного результату;
- має велике бажання і вміння мобілізувати членів організованого злочинного угруповання;
- виступає гарантом керівного становища серед членів організованого злочинного угруповання;
- має силу волі та здатність вести членів організованого злочинного угруповання до поставленої мети;
- має вплив на членів організованого злочинного угруповання і здатний мобілізувати їх на вчинення будь-яких злочинних дій [9, с. 159].

Наведені ознаки лідерства необхідно встановлювати під час досудового розслідування і збирати відповідні докази, що досягається проведенням допитів членів злочинної групи. Проведення допитів з вказаною метою повинно бути спрямовано спочатку на встановлення проявів лідерства під час соціальних контактів між членами групи (сумісного відпочинку, святкування певних подій тощо). Отримані відомості щодо соціального лідерства у групі в подальшому можуть бути використані і для встановлення здійснення певним членом групи функцій організатора злочинної діяльності, вказаних у ст. 27 КК України.

При вирішенні завдання щодо встановлення ключової фігури організатора у злочинній групі виключно важливим є проведення судово-психологічної експертизи. Вона призначається для встановлення особливостей суб'єктного складу організованої групи, для виявлення лідера в організованій злочинній групі і місця в її структурі інших членів групи [10, с. 540]. Зокрема, судово-психологічна експертиза є необхідною у типовій ситуації, коли члени організованої групи дають суперечливі показання про те, хто є її лідером. Видається, що в такій ситуації при кваліфікації злочину за ознакою вчинення організованою групою осіб для доказування цієї обставини призначення судово-психологічної експертизи є обов'язковим.

Підсумовуючи викладене, підкреслимо, що особливості розслідування злочинів, які мають таку кваліфікуючу обставину, як вчинення злочину організованою групою осіб, обумовлені не тільки більш активною протидією, але й більш широким предметом доказування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновалова В. Е. Методика расследования убийств, совершаемых организованными группами / В. Е. Коновалова // Правові пробл. боротьби зі злочинністю: Книга 2. – Харків: Східно-регіон. центр гуманіт.-освітніх ініціатив, 2002. – С. 82-106.
2. Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями: монография / В. Ю. Шепитько. – Харьков, 2000. – 88 с.
3. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.
4. Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 20 с.
5. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
6. Проценко М.В. Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими групами, у криміналістичній методиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 17 с.
7. Костенко М. В. Вбивства на замовлення: криміналістична характеристика / М. В. Костенко. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 160 с.
8. Романов В. В. Юридическая психология: учебник / В. В. Романов. – М.: Юристъ, 1998. – 488 с.
9. Сервецький І. В., Деякі ознаки лідера організованого злочинного угруповання / І. В. Сервецький, В. В. Гелетей // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – Луганськ, 1999. – Вип. 3. – С. 151–160.
10. Шипшин С. С. Судебно-психологическая экспертиза: теоретические аспекты / С. С. Шипшин // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 2: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Право, 2002. – С. 540-541.